

ISSN 1392-1681

POLITINIO ĮSITIKINIMO REIKŠMĖ*ALVYDAS JOKUBAITIS*

Straipsnyje stengiamasi pagrįsti požiūrį, kad individualaus politinio įsitikinimo reikšmės suvokimas buvo tapęs vienu iš sunkiausių uždavinių Vakarų filosofinio mąstymo tradicijai. Norima įrodyti, kad šiuo metu egzistuoja dvi skirtingos individualaus politinio įsitikinimo reikšmės suvokimo tradicijos, pasižyminčios esminiais trūkumais. Straipsnio tikslas – pasiūlyti tokią politinio įsitikinimo reikšmės suvokimo koncepciją, kuri leistų išvengti šitų dviejų viena kitai oponuojančių filosofinių pozicijų vienpusiškumą. Tai bandoma padaryti vadinamosios respublikoniškosios politinio mąstymo tradicijos pagalba, pabrėžiant piliečių savivokos, politinės kultūros ir aktyvaus dalyvavimo politiniame gyvenime svarbą.

Vienu iš šiuolaikinių Vakarų liberalių demokratinių visuomenių paradoksų yra tai, kad individualių teisių ir laisvių pripažinimas dera su vis naujų politinės laisvės funkcionavimą pajungiančių socialinių jėgų iškilimu. Nepaisant išaugusios pagarbos žmogaus teisėms, formuojasi naujos piliečių politinį aktyvumą ir jų sugebėjimą pasinaudoti jiems suteikta laisve neutralizuojančios jėgos. Prieš kelis amžius Jean-Jacques Rousseau stebėjosi, kad iš prigimties laisvas žmogus visur sutinkamas su grandinėmis. Šiandien jo garsųjį posakį jau galima performuluoti kitaip: “Žmogus turi teisę laisvai reikšti savo mintis, tačiau visur sutinkamas didžiulis jo mąstymo nesavarankiškumas”.

Ne vienas šiuolaikinis filosofas ir sociologas yra pastebėjęs, kad modernioji Vakarų civilizacija plėtojasi ne tik didesnio individualios

Alvydas Jokubaitis – humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto docentas.

© Alvydas Jokubaitis. 1999.

Straipsnis įteiktas redakcijai 1999 m. rugsėjo 15 d.

laisvės užtikrinimo, bet ir naujų ją pajungiančių socialinių jėgų sukūrimo kryptimi. Socialinių ir politinių mokslų specialistai per pastaruosius du amžius pasiūlė daugybę individo asmeninės laisvės praradimą aiškinančių koncepcijų, kurių vien tik trumpas pristatymas užimtų daug vietos. Dauguma po Maxo Weberio rašiusių sociologų pripažino, kad šiuolaikinės biurokratinės valdžios funkcionavimas sukūrė kokybiškai naują situaciją, kai savo asmeninio gyvenimo malonumais besidžiaugiantys piliečiai nebenori aktyviai dalyvauti politinio valdymo reikaluose.

Biurokratinis elitas šiuo metu siūlo naujas asmeninių ir visuomeninių poreikių tenkinimo priemones, o tuo tarpu eiliniai piliečiai vis labiau nutolsta nuo aktyvaus dalyvavimo politiniame gyvenime. Politinėse diskusijose nedalyvaujančių žmonių įsitikinimai šiandien jau virto tuo, ką labiau tiktų vadinti masinės informacijos priemonių suformuotų įspūdžių ir nuotaikų, o ne argumentuotų politinių įsitikinimų vardu. Ypačingą vaidmenį pradeda vaidinti viešosios nuomonės institucija, kuri jau sugeba funkcionuoti net ir visiškai sunykus piliečių politiniam aktyvumui. Apie savo politinius įsitikinimus pradeda kalbėti niekada aktyviau politiniame gyvenime nedalyvavę, vien tik masinės informacijos priemonių suformuoto politinių dalykų supratimo paveikti žmonės¹.

Politiniai sprendimai šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse vis labiau atitrūksta nuo kasdienio žmonių patyrimo ir patenka į specialiomis žiniomis besivadovaujančių ekspertų rankas. Pastarųjų balsas tampa daug svarbesnis už eilinių piliečių moralinius, religinius ar politinius įsitikinimus. Iš aktyvių politinio gyvenimo dalyvių piliečiai tampa pasyviais ekspertų sprendimų vartotojais. Sunyksta tikroji politinių įsitikinimų prasmė – viešųjų diskusijų pagalba daryti įtaką politinių dalykų supratimui ir institucijų funkcionavimui.

Šie ir daugelis kitų požymių rodo, kad Vakarų socialinio gyvenimo modernizacija turi ir savo tamsiąją pusę – politiškai laisvas individas tampa savo paties perdėto individualizmo auka. Dalyvavimas politinės valdžios legitimavimo procese pradedamas grįsti formaliu balso atidavimu rinkimuose, o tuo tarpu politinės partijos vis labiau tampa vien tik atėjimui į valdžią tarnaujančiomis organizacijomis. Galima nesutikti su tais autoriais, kurie teigia, kad šiuolaikinė Vakarų socialinės gerovės valstybė tarnauja vien tik naujų piliečių priklausomybės formų įtvirtinimui, tačiau sunku būtų paneigti, kad tam tikri Vakarų socialinio gyvenimo modernizacijos aspektai iš tikrųjų sukuria naujas grėsmes individo laisvei ir autonomijai. Viena iš šių grėsmių – tai individualaus

politinio įsitikinimo reikšmės nuvertinimas, susietas su tam tikrų politinio mąstymo būdų įsigalėjimu.

Piliečių politinių įsitikinimų reikšmės sunykinimas pasireiškia dviem pagrindinėmis formomis. Pirmoji iš jų, kurią sąlyginai galima pavadinti praktine, yra susieta su Vakarų socialinio gyvenimo biurokratizacija, centralizacija, manipuliavimu viešąja nuomone ir lobistine kova dėl įtakos politinės valdžios institucijoms. Tuo tarpu antroji iš šių formų, kurią sąlyginai galima pavadinti teorine, pasireiškia per tam tikrus politinio mąstymo būdus, vienaip ar kitaip skatinančius nuorodą į eilinių piliečių įsitikinimus išnykimą. Šiuolaikinis Vakarų politikos mokslas operuoja daugybe individualaus politinio įsitikinimo reikšmę nuvertinančių kategorijų. Politikos mokslų specialistus šiandien labiausiai domina eilinių piliečių įsitikinimus peržengiantys dalykai – viešoji nuomonė, ekonominis ir politinis procesas, partinės sistemos funkcionavimas ar struktūrinės socialinio gyvenimo pertvarkymo problemos. Eilinių piliečių įsitikinimai dažniausiai traktuojami kaip tam tikra antraeilė politinio gyvenimo materija.

Liberalios-demokratinės visuomenės politinio gyvenimo užtikrinimui nereikia, kad jos piliečiai būtų kokie nors originalūs mąstytojai. Tos visuomenės funkcionavimui užtenka, kad tie piliečiai savo pažiūras ir įsitikinimus traktuotų kaip savo pačių asmeninio pasirinkimo dalį. Politinė praktika gali apsieiti be to, kas svarbiausia politinėje teorijoje – pretenzijų į kokią nors požiūrio naują ar originalumą. Būtent todėl tarp politikos ir teorijos nuo seniausių laikų egzistuoja tam tikra įtampa. Teoretikai pačia savo veiklos prigimtimi yra pašaukti mesti iššūkį nusistovėjusiam politinių dalykų supratimui.

Apie manipuliaciją žmonių įsitikinimais tradiciškai labiau mėgsta kalbėti kairiosios pakraipos filosofai, vienaip ar kitaip paveikti marksizmo. Tuo tarpu liberalai yra mažiau jautrūs šiai temai. Jie suvokia manipuliacijos įsitikinimais pavojus, tačiau jų mąstymui būdingas tam tikras vienpusiškumas, neleidžiantis suprasti tikrosios šio fenomeno prigimties. Vienu iš geriausių šito dalyko įrodymų yra Johno Stuardo Millio reakcija į Alexiso de Tocqueville'io knygą *Apie demokratiją Amerikoje*.

A. de Tocqueville savo darbe pastebėjo, kad liberalų taip mėgstamas akcentuoti moralinis ir politinis individualizmas yra lydimas didžiulio žmonių įsitikinimų suvienodėjimo. Individualizmu garsėjantys amerikiečiai, jo nuomone, „mąsto pagal vieną šabloną“ ir visų jų „min-

tys tarytum slenka ta pačia vėže”². Į tokius savo kolegos pastebėjimus J.S.Millis reagavo kraštutiniu savo veikalo *Apie laisvę* individualizmu. “Viskas, kas naikina individualybę, – pagal vieną iš garsiausių jo tezių, – yra despotizmas”³. Tokia reakcija rodo, kad jis taip ir nesuprato A. Tocqueville sociologinio pastebėjimo esmės. Prancūzų autorius kalbėjo apie socialines žmonių įsitikinimų suvienodėjimo priežastis. Tuo tarpu J.S.Millis visa tai pavertė filosofiniais samprotavimais apie individualybę, genialumą ir “tobulėjimo dvasią”. Jis visiškai nenorėjo gilintis į naujus individo mąstymo savarankiškumą eliminuojančius socialinius veiksnius.

Ne vienas tyrinėtojas yra pastebėjęs liberalios individo sampratos paradoksalumą. Turėdamas tam tikras politines teises ir laisves, liberalų individas gali apsieiti be kokių nors moralinių, kultūrinių ar politinių įsitikinimų. To dalyko įrodymui užtenka priminti vien tik garsiąją Johno Rawlso “pirminės pozicijos” idėją. Visus pagrindinius savo teisingumo teorijos principus J.Rawlsas išveda iš tam tikros grynai hipotetinės situacijos, neleidžiančios net menkiausios užuominos apie eilinių piliečių politinius, moralinius ar religinius įsitikinimus. Panašiai mąsto ir dauguma kitų žymiausių šiuolaikinių liberalizmo politinės filosofijos kūrėjų. Visi jie pirmenybę teikia kokiam nors filosofiniam principui, o ne eilinių piliečių įsitikinimams.

Hannah Arendt yra pastebėjusi, kad politinio veiksmo specifikos apmąstymas taip ir liko neįveikiamas uždavinys Vakarų politinio mąstymo tradicijai: “Mūsų politinės minties tradicija prasidėjo tada, kai Platonas susivokė, kad filosofinei patirčiai būdinga kažki kas, kas leidžia nosisukti nuo kasdienio žmogiškųjų reikalų pasaulio; ji pasibaigė, kada iš šios patirties nebeliko nieko, išskyrus mąstymo ir veiklos priešpriešą, kuri iš minties atimdama tikrovę, o iš veiksmo prasmę, atėmė prasmę iš vieno, ir iš kito”⁴. Kadangi žmogiškasis veiksmas ir įsitikinimas – tai du neatskiriama susieti to paties dalyko aspektai, tai pratęsiant H.Arendt mintį, galima sakyti, kad Vakarų filosofinė mintis nesusitvarkė ir su individualaus politinio įsitikinimo reikšmės apmąstymo uždaviniu.

Piliečių politinių įsitikinimų reikšmės nuvertinimo istoriją galima pradėti nuo Platono, kuris vienas pirmųjų prabilo apie tai, kad kasdienio pasaulio žmonių įsitikinimai yra vien tik subjektyvi nuomonė, iš esmės besiskirianti nuo tikrojo – objektyvaus ir amžino žmogiškųjų reikalų pažinimo. Būtent Platonas pirmasis nepaprastai sureikšmino filo-

sofinio principo vaidmenį. Jo mintį valdė įsitikinimas, kad principai yra “toji jėga, kuri ir žmones, ir valstybes padaro kaip tik tokius, o ne kitokius”⁵. Tikras politikas, jo nuomone, negali vadovautis koku nors atsitiktiniu, nuo besikeičiančių aplinkybių priklausančiu politinių dalykų supratimu, bet privalo siekti aukštesnių – amžinybės perspektyvą atitinkančių filosofinių tiesų pažinimo.

Aristotelis iš esmės pakeitė savo didžiojo pirmtako politinio mąstymo būdą. Jeigu ne kai kurie platoniškojo filosofinio mąstymo recidyvai, tai šis mąstytojas dar graikų laikais būtų įveikęs metafizinio principo iškelimo prieš eilinių piliečių įsitikinimus tradiciją. Pagal vieną iš garsiausių jo politinės filosofijos tezių, žmones politiniais gyvūnais padaro kalba, o tai reiškia – sugebėjimas turėti įsitikinimus. Aristotelis gana aiškiai suvokė, kad žmonių politinė bendruomenė išauga iš piliečių tarpusavio supratimo, o ne iš kokių nors amžinų filosofinių tiesų pažinimo. Politiką jis suprato kaip gana kasdienišką žmonių veiklą, susijusią su polio reikalų tvarkymu, ir nebuvo linkęs kalbėti apie kokius nors filosofinius principus, galinčius pakeisti politikų sugebėjimą vis naujais žodžiais ir veiksmais reaguoti į besikeičiančių aplinkybių iššūkį.

Tačiau Aristotelio darbuose nėra net menkiausios užuominos apie tai, kad pasikeitus žmonių politiniams įsitikinimams, neišvengiamai turi keistis ir politinės institucijos. Jis mieliau kalba apie priešingą dalyką – piliečių politinių įsitikinimų priklausomybę nuo politinio režimo. Jo politinę mintį valdo platoniška prielaida apie formos prioritetą prieš materiją. Pastarąją šiuo atveju atitinka eilinių piliečių politiniai įsitikinimai, tuo tarpu pirmąją – politinis režimas. Aristotelio politinis mąstymas dar nėra paliestas žmonių politinių įsitikinimų istoriskumo suvokimo. Jo darbuose nėra nė vieno pavyzdžio, nurodančio į kokį nors žmonių įsitikinimų poveikį politinių institucijų pobūdžiui. Net ir tada, kai jis pripažįsta, jog politikoje, “viskas gali būti kitaip”⁶, t.y. kad viskas gali keistis priklausomai nuo aplinkybių ir piliečių supratimo, jis ir toliau pirmenybę teikia režimui, o ne politiniams įsitikinimams. Būtent todėl Tomas Akvinietis jo samprotavimus apie besikeičiančių aplinkybių reikšmę politikoje taip lengvai galėjo suderinti su jau ne vien tik metafizine, bet ir teologine prasmę turėjusių *lex aeterna* ir *lex naturalis* teigimu. Tokio suderinimo galimybė glūdėjo paties Aristotelio darbuose.

Pirmą rimtą smūgį Platono, Aristotelio ir Tomo Akviniečio puoselėtai politinio mąstymo tradicijai sudavė Niccolo Machiavellis. Su

šio autoriaus darbų pasirodymu pradeda ryškėti naujas politinio įsitikinimo traktavimo būdas. Antikos ir viduramžių filosofai galvojo, kad politinis gyvenimas turi būti formuojamas pagal kažkokio aukštesnio, nuo žmonių nepriklausomo racionalumo standartus. Tuo tarpu N.Machiavellis į visą tai pažvelgė pragmatiko akimis, ir tarp daugybės politinę valdžią išlaikyti padedančių priemonių surado manipuliavimą žmonių įsitikinimais.

Jis buvo linkęs pripažinti tiek politinio gyvenimo tvarkų, kiek yra žmonėmis ir jų įsitikinimais manipuluoti sugebančių valdovų. Visas jo politinis mąstymas gali būti suvestas į gana elementarų pastebėjimą, kad "likimas valdo tik dalį mūsų veiksmų, o kitą dalį arba maždaug pusę palieka mums patiems"⁷. Būtent šią antrąją žmogiškųjų veiksmų dalį jis buvo linkęs sieti su politika, kurią jis suvokė kaip manipuliavimą viskuo, kuomet tik įmanoma manipuluoti – baime, žiaurumu, duotu žodžiu, tikėjimu ir pažiūromis. N.Machiavellis nežino nė vieno argumento, kuris galėtų būti išsakytas prieš jo siūlomą manipuliaciją žmonių įsitikinimais. Jis bijo tik vieno dalyko – techninio pobūdžio klaidų manipuliacijos procese. Be to, panašiai kaip ir Aristotelis, jis visiškai nesuvokia žmogiškųjų įsitikinimų istoriškumo. Nepaisant daugybės nuorodų į istorinius asmenis ir įvykius, jo garsieji patarimai valdovui parašyti tarytum iš amžinybės pozicijų, lyg niekada nesikeistų politikos priimtis.

Ypatingas vaidmuo individualaus politinio įsitikinimo reikšmės suvokimo istorijoje tenka Thomasui Hobbesui. Šis autorius pirmasis aiškiai suvokė skirtumą tarp privataus ir visuomeninio įsitikinimo. Galima drąsiai tvirtinti, kad jis pirmasis atskleidė visuomeninio įsitikinimo specifiką. To įsitikinimo esmę jis susiejo su piliečių sugebėjimu peržengti kai kuriuos savo asmeninius troškimus. Politinis įsitikinimas, jo nuomone, yra pagrįstas piliečių sugebėjimu į savo veiksmus pažvelgti iš kokios nors universalesnės, bendras elgesio taisyklės sukuriančios perspektyvos.

Tačiau net ir išdalies suprasdamas individualaus politinio įsitikinimo reikšmę, T.Hobbesas beveik visiškai nesidomėjo realaus pasaulio žmonių jausmais ir mintimis. Jo garsusis Leviatanas gali funkcionuoti nepriklausomai nuo žmonių tarpusavio supratimo, t.y. kaip pats tikriausias mechanizmas. Piliečių politinius įsitikinimus T.Hobbesas yra linkęs traktuoti kaip tam tikrą antraeilį dalyką. Tie įsitikinimai jo mąstyme funkcionuoja be jokio konkretesnio turinio, daugiau kaip tam tikras

filosofinis principas. T.Hobbeso teorinių ieškojimų tikslas – surasti kokius nors amžinus ir universalius politinio gyvenimo pagrindus, o ne gilintis į nuolatos besikeičiančias eilinių piliečių mintis ir jausmus.

Panašus politinių įsitikinimų traktavimo būdas būdingas ir Johnui Locke/ui. Šiuolaikinio liberalizmo kūrėjas daug prisidėjo prie tolerancijos ir pagarbos žmonių įsitikinimams įtvirtinimo. Tačiau, nepaisant šito, jis labiau domėjosi piliečių teise į įsitikinimus, o ne pačiais įsitikinimais. Jo politinė filosofija yra suformuluota tokia paradoksalia teorie kalba, kad turėdamas teisę į įsitikinimus, jo išivaizduojamos visuomenės pilietis gali neturėti pažiūrų. Savo politiniuose traktatuose J.Locke/as kalba apie “prigimtinio įstatymo” svarbą, beveik nieko neužsimindamas apie kokias nors konkretesnes žmonių politinių įsitikinimų formas.

Nesvarbu, kuo vėlesni liberalai begrįstų savo pažiūras – prigimtinių teisėmis, nauda, laisve ar kokiais nors kitais principais – realia me politiniame gyvenime sutinkamus žmonių įsitikinimus jie dažniausiai buvo linkę traktuoti J.Locke/o stiliumi, kaip tam tikrą antraeilį dalyką. Pirmąją didelę išimtį tarp jų tapo J.S.Millis.

Šis autorius vienas pirmųjų iškėlė piliečių įsitikinimų savarankiškumo, originalumo ir net ekscentriškumo klausimą. Jis pirmasis apčiuopė ir pačią žmogiškųjų įsitikinimų savarankiškumo ir originalumo problemą. Savo veikale *Apie laisvę* jis individą apibūdino kaip neriboto kūrybiškumo ir originalumo šaltinį. Jo individualizmas buvo toks gilus, kad jis tikriausiai būtų visiškai nesupratęs šiandien populiaraus filosofinio klausimo apie tai, kas ką valdo – žmonės įsitikinimus ar įsitikinimai žmones? Jam nekilo net menkiausios abejonės, kad individai yra tikrieji savo įsitikinimų šeimininkai.

Vienas iš didžiausių J.S.Millio nuopelnų buvo tas, kad jis pirmasis prabilo apie klaidingo politinio įsitikinimo reikšmę: “Jeigu niekada neveiktume pagal savo pažiūras tik todėl, kad jos gali būti klaidingos, tai turėtume nebesirūpinti jokiais savo interesais ir nebeatlikinėti jokių pareigų”⁸. Politika, pagal jį, yra pagrįsta ne absoliučiai teisingos pozicijos žinojimu, bet skirtingų politinių įsitikinimų lyginimu, jų pranašumo įrodinėjimu. Toks J.S.Millio požiūris į politiką skambėjo kaip tikras iššūkis visai Vakarų filosofinio mąstymo tradicijai. Nuo Platono laikų politikos filosofai ieškojo objektyvių, nuo atskirų individų supratimo nepriklausančių politinio gyvenimo principų. Tuo tarpu J.S. Millis svorio centrą perkėlė į subjektyvius įsitikinimus. Jis buvo linkęs pripažinti

tik vieną politinių įsitikinimų įgijimo būdą – diskusijas. Visos kitos politinių pažiūrų įgijimo formos jam atrodė nesuderinamos su žmogaus prigimtimi, jo sugebėjimu racionaliai motyvuoti savo veiksmus.

Svarbiu piliečių politinių įsitikinimų reikšmės suvokimo laikotarpiu tapo prancūzų Švietimo epocha. „Politiniuose moksluose, – Marie-Jean de Condorcet tvirtinimu, – yra tokių tiesų, – kurios [...] gali būti naudingos tik tada, kai yra visuotinai žinomos ir pripažintos“⁹. Švietėjai siekė skleisti tam tikras idėjas, ir šitaip prisidėti prie politinės tikrovės keitimo. Jie vieni iš pirmųjų suvokė, kad politinis viešpatavimas yra neatskiriamas nuo tam tikrų idėjų dominavimo žmonių galvose ir pagarsėjo kaip neeiliniai manipuliavimo žmonių politiniais įsitikinimais demaskuotojai. Nors šalia to jie ir patys turėjo nemažesnių pretenzijų būti žmonių protų valdovais. Šalia garsiųjų samprotavimų apie žmogaus sugebėjimą vadovautis savo protu, švietėjai išrado daugybę naujų manipuliavimo žmonių įsitikinimais strategijų. Enciklopedijų rašymas ir mokslo žinių skleidimas – tai tik pačios nekalčiausios iš jų atrastų žmogiškojo supratimo keitimo priemonių. Gana greitai į tų priemonių arsenalą buvo įrašytos ir įvairios politinės prievartos formos. Savo propaguojamas politinio gyvenimo pertvarkymo idėjas švietėjai aiškino pagal visus platoniškojo mąstymo kanonus – kaip išvestas iš natūralios pasaulio tvarkos. Jų filosofiniams projektams prieštaraujantys eilinių piliečių politiniai įsitikinimai buvo traktuojami kaip elementariausia nepagarba žmogaus protui ir nukrypimas nuo objektyvių dorovės normų.

Vienu iš reikšmingiausių politinio įsitikinimo reikšmės suvokimo etapų tapo Edmundo Burke/o kūryba. *Apmąstymų apie revoliuciją Prancūzijoje* autorius surado trūkstamą T. Hobbeso ir J. Locke/o politinių apmąstymų grandį – istorinę ir kultūrinę politinių bendruomenių patirtį. Istoriskai kintančios politinės bendruomenės atradimas iš esmės pakeitė požiūrį į eilinių piliečių įsitikinimus. Tarp individo ir valstybės atsirado tarpinė grandis – nusistovėjusios kultūrinio ir politinio gyvenimo tradicijos. Virš jų nebeliko jokio aukštesnio filosofinio tribunolo, savo sprendimais galinčio anuliuoti kasdienį politinių dalykų supratimą.

Perėjus prie istorinės politinių fenomenų aiškinimo perspektyvos, buvo suduotas rimtas smūgis filosofų apeliacijoms į nekintamus metafizinius principus. Pastarųjų egzistavimą E. Burke/as padarė priklausomą nuo istoriskai kintančių politinio gyvenimo aplinkybių ir tradicijų. Jeigu platoniškoji politinio mąstymo tradicija metafizinius principus traktavo kaip duotus pirmiau kasdienės patirties, tai E. Burke/as pasiūlė priešingą

žiūrėjimo perspektyvą – politinius principus jis pradėjo aiškinti kaip per ilgą laiką nusistovėjusios patirties apibendrinimus ir sutrumpinimus. Į politiką jis pažvelgė kaip į tam tikrą istorinį pasiekimą, palaikomą daugybės iki galo neįsisąmonintų aplinkybių, įpročių ir nusistovėjusių veiklos tradicijų, ir nuolatos stengėsi pabrėžti, kad abstrakčių filosofinių principų žinojimas nėra svarbiausias dalykas politikoje. Politinės institucijos išauga iš žmonių manierių, įpročių ir praktinės veiklos tradicijų, o ne iš kokių nors metafizinių principų žinojimo. Tiek nusistovėjusios politinio gyvenimo normos, tiek ir atskirų individų saviraiška laikosi ant to paties socialinių praktikų ir tradicijų pagrindo.

Kasdienio politinio gyvenimo sureikšminimas tapo veiksmu, nukreiptu prieš filosofų apeliacijas į amžinus ir nekintamus principus. Išryškėjo tam tikras dėsningumas: parodžius daugiau pagarbos kasdienybei, tuo pačiu metu išaugdavo pagarba eilinių piliečių jausmams, įsitikinimams ir įpročiams. Šiuo požiūriu visiškai galima sutikti su Friedrichu Nietzsche, kuris nuolatos kalbėjo apie tai, kad filosofams labiausiai trūksta istorijos pajautimo. Perėjus prie istorinės politinių fenomenų traktavimo perspektyvos, pastebimai smuko metafizinių principų autoritetas ir išaugo eilinių piliečių politinių įsitikinimų reikšmė. Politika tapo priklausoma nuo eilinių žmonių minčių ir veiksmų. Žmogiškasis tarpusavio supratimas ir nusistovėjusios kultūrinio gyvenimo formos tapo daug svarbesnės už kokius nors spekuliatyvius filosofinio proto atradimus.

XIX amžiaus pradžioje gimė naujas – Immanuelio Kanto ir Georgo Hegelio suformuluotas politinių įsitikinimų reikšmės suvokimo būdas, kurį trumpai galima apibūdinti kaip “procesualinį”. Šis politinio mąstymo būdas savo įtaka labai greitai pranoko E. Burke'o atvertos istorinės ir hermeneutinės politinio mąstymo perspektyvos reikšmę. I. Kantas vienas pirmųjų prabilo apie aukštesnę, eiliniams piliečiams nesuprantamą politinių procesų prasmę. Nepaisant jo didžiulės pagarbos individo autonomijai (kuri šiandien jį jau padarė vienu iš įtakingiausių liberalų), I. Kantas kalbėjo apie tikrosios žmogiškųjų veiksmų ir įsitikinimų prasmės atitrūkimą nuo kasdienio pasaulio suvokimo: “Pavieniai žmonės ir atskiros tautos retai galvoja apie tai, kad siekdami asmeninių tikslų, kiekvienas pagal savo supratimą ir dažnai kovodami tarpusavyje, jie nepastebimai vadovaujasi jiems patiems nežinomu gamtos tikslu”¹⁰. Tai reiškia, kad net ir karščiausiai savo autonomiją ginantys individai iki galo nesupranta tikrųjų savo veiksmų paskatų.

Tai, ką I. Kantas vadino „gamtos tikslu“, G. Hėgelis apibūdino kaip „gudrųjį istorijos protą“. Terminologiniai skirtumai šiuo atveju nevaidina jokio didesnio vaidmens. Abu filosofai kalbėjo apie tą patį – individų įsitikinimai visada yra atitrūkę nuo tikrųjų istorinio proceso intencijų. Tai yra, žmonės savo veiksmus interpretuoja vienaip, tačiau, pažvelgus iš aukštesnės perspektyvos, paaiškėja, kad jų poelgiai turi visai kitą, jiems patiems iki galo nesuprantamą ir nežinomą prasmę. Kitais žodžiais tarus, skiriasi tikroji politinių veiksmų prasmė ir tai, ką apie juos sako patys socialiniai veikėjai. Tikruoju prasmės nešėju yra ne atskiri individai, bet už jų pečių besiskleidžiantis istorinis, kultūrinis ar civilizacinis procesas.

G.Hėgelis daug nusipelno politinių fenomenų istoriškumo suvokimui. Tačiau šalia to jis nemažiau prisidėjo ir prie individualaus politinio įsitikinimo reikšmės nuvertinimo. Jeigu ankstesnių laikų filosofai individualaus politinio įsitikinimo reikšmę eliminuodavo metafizinio principo suabsoliutinimo kaina, tai G.Hėgelis tai padarė sureikšmindamas procesą. Tikruoju politinių permainų šaltiniu tapo savarankiškai besiskleidžiantis procesas, savo aukštesnių tikslų realizavimui pajungiantis atskirų individų veiksmus ir mintis.

G. Hėgelis nemažai prisidėjo ir prie to, kad būtų atvertas kelias tam, kas šandien dažnai vadinama „postmodernizmo“ vardu. Nepaisant daugybės skirtumų, jį ir postmodernizmo krikštatėvį F.Nietzschę sieja ta pati pagarba procesui. F.Nietzsche taip pat labai mėgo kalbėti apie individualaus mąstymo savarankiškumą eliminuojančius veiksnius. Būtent jis (pagal visus hėgeliškojo mąstymo kanonus) vienas pirmųjų pasiūlė individą traktuoti kaip predikatą, o ne subjektą. „Moralinis sprendinys, – jo paties žodžiais tarus, – niekada neturi būti suprantamas tiesiogiai: pats savaime jis visada yra absurdiškas“¹¹. Tai reiškia, kad į individą galima žiūrėti kaip į tam tikros už jį didesnės socialinės, kultūrinės ar politinės visumos kūrinį. Jeigu J.S. Millis ir jo pasekėjai viską bandė suvesti į individo sugebėjimą savarankiškai formuoti savo įsitikinimus, tai F. Nietzsche žengė priešinga kryptimi – individo įsitikinimus ir jo veiklą jis bandė aiškinti kaip tam tikrų istorinių, kultūrinių ar civilizacinių procesų išvestinę.

G. Hėgelio atsigręžimas į procesą turėjo tikrai svarbių pasekmių Vakarų politiniam mąstymui. Tai visų pirma sietina su nepasitikėjimo eilinių piliečių įsitikinimais išaugimu. Vienu iš išpūdingiausių procesualinio mąstymo pavyzdžių tapo marksistinė ideologijos teorija, demonst-

ruojanti ypatingą nepasitikėjimą eilinių piliečių politiniais įsitikinimais. “Ideologija yra procesas, – sako F.Engelsas, – kurį vadinamasis mąstytas nors ir sąmoningai atlieka, bet ta jo sąmonė yra klaidinga. Tikrosios skatinamosios jėgos, kurios jį išjudina, lieka jam nežinomos, ant- raip tai nebūtų ideologinis procesas”¹². Eilinių piliečių politinius įsitiki- nimus marksistai visiškai atvirai traktavo kaip tam tikrą iškreipto tikrovės suvokimo formą.

Dauguma šiuolaikinių individualaus politinio įsitikinimo reikšmės nuvertinimo formų dažniausiai tik kartoja G. Hėgelio ir K.Marxo argu- mentus. Šiuolaikiniai socialiniai ir humanitariniai mokslai kelią sau sky- nėsi remdamiesi hegeliška mintimi apie žmogiškųjų įsitikinimų ir pro- ceso skirtumą. Visuomenės dėmesį labiausiai patraukdavo tie psicho- logijos, sociologijos ar politikos mokslų atradimai, kurių autoriai surasdavo kokias nors gilesnes, vien tik išlavintai specialisto akiai pri- einamas prasmes.

Paslėptų ar nematomų žmogiškųjų veiksmų priežasčių ieškojimo strategija ypač prigijo psichologijos ir sociologijos moksluose. Ypač išpūdingų rezultatų šioje srityje pasiekė psichologai, kurie tapo nepralenkiamais “nepasitikėjimo meno” taikytojais. Seną mintį apie tai, kad įsitikinimai valdo žmones, o ne atvirkščiai, Sigmundas Freudas ir jo pasekėjai suvokė beveik pažodžiui. Nuo seniausių laikų buvo žinoma, kad politikai slepia tikrąsias savo veiksmų intencijas arba jų nesupranta iki galo. Šiuolaikiniai psichologai šiai seniai žinomai tiesai suteikė nau- ją prasmę – jie pradėjo kalbėti apie tai, kad politikus valdo už juos galingesnės, jų asmenybės ar net visos visuomenės dvasinės prigimties nulemtos jėgos. Šiuolaikinė visuomenė, Ericho Frommo nuomone, siūlo ne tik naujas individualios laisvės formas, bet ir naujus pabėgimo nuo jos būdus.¹³ Tai reiškia, kad apie laisvę gali kalbėti ir visiškai nesava- rankiškai mąstantys piliečiai, pajungti kokių nors nematomų socialinių ar dvasinių veiksmų įtakai.

G. Hėgelio mintis apie “gudrųjų istorijos protą” ypač daug prisidė- jo prie sociologijos mokslo statuso įtvirtinimo. Sociologai kelią sau sky- nėsi įvairiausių kolektyvinių iliuzijų demaskavimo pagalba. Buvo nau- dojama G.Hėgelio (o iš dalies ir Platono) išpuoselėta strategija – nepa- sitikėti kasdienio pasaulio žmonių išsakomais dalykais ir po jais ieškoti gilesnių priežasčių. Garsusis Emile Durkheimio savarankiškų socialinių faktų atradimas gimė kartu su reikalavimu peržengti individualias so- cialinių veikėjų intencijas. Jo pasiūlyta holistinė socialinių reiškinių aiš-

kinimo perspektyva daug kuo kartojo pagrindinius G. Hėgelio teisės filosofijos principus. Abu autoriai sakė tą patį – visuomenėje veikia savarankiškos, atskirų piliečių įsitikinimus ir intencijas peržengiančios jėgos. Sociologų nuostata įtariai žiūrėti į individualius socialinių veikėjų motyvus tapo dar vienu papildomu veiksmu, prisidedančiu prie nepasitikėjimo eilinių piliečių įsitikinimais skatinimo¹⁴. Išaugus sociologinių tyrimų autoritetui, politinės valdžios institucijos vis dažniau savo veiksmus ryždavosi grįsti ekspertų sprendimais, o ne eilinių piliečių įsitikinimais.

Šiuolaikinis politinio įsitikinimo reikšmės suvokimas svyruoja tarp dviejų kraštutinumų – J.S. Millio perdėto individualizmo (išdėstyto darbe *Apie laisvę*) ir G.Hėgelio procesualinio mąstymo. Šiuolaikiniai J.S.Millio pasekėjai yra įsitikinę, kad individas turi būti traktuojamas kaip galutinis socialinių normų šaltinis. Tuo tarpu G. Hėgelio (o kartu ir F.Nietzschės) šalininkai mano, kad tikruoju socialines prasmes generuojančiu šaltiniu yra kokia nors už individą aukštesnė jėga – sistema, diskursas, struktūra ar koks nors procesas. Atskiro individo politinius įsitikinimus šios grupės mąstytojai yra linkę traktuoti kaip tam tikrą socializacijos efektą, nepaaiškinamą iš individualizmo pozicijų.

Tokią griežtą J.S.Millio ir šiuolaikinių G.Hėgelio bei F.Nietzschės pasekėjų priešstatą įmanoma įveikti tik vienu būdu – pripažinus kultūrinių tradicijų reikšmę. Tradicija yra ta tarpinė grandis, kuri leidžia paaiškinti tiek individų sugebėjimą keisti savo įsitikinimus, tiek ir politinių institucijų egzistavimą. Žvelgiant iš E.Burke/o apčiuoptos politinio mąstymo perspektyvos, galima konstatuoti, kad J.S. Millis ir jo pasekėjai klydo, manydami, kad tradicija yra vien tik kliūtis individualumo skleidimuisi. Tuo tarpu daugumos šiuolaikinių G.Hėgelio ir F. Nietzschės pasekėjų mąstymas yra pagrįstas klaidinga prielaida apie tai, kad politinio gyvenimo prasmų funkcionavimas yra visiškai atitrūkęs nuo atskirų individų supratimo. Pastarasis požiūris veda į nepateisinamą individualių politinių veiksmų ir įsitikinimų reikšmės nuvertinimą. Šiuolaikiniai G. Hėgelio ir F.Nietzschės pasekėjai dažniausiai užmiršta, kad skirtingi žmonių politiniai įsitikinimai nėra vien tik kokio nors grynai kalbinio žaidimo elementai, bet išaugina skirtingus politinius režimus, realizuojančius skirtingas žmogaus ir jo laisvės sampratas. Žmonės savo supratimu ir veiksmais sukuria ir palaiko tam tikras politinio gyvenimo formas, teikiančias pagrindinius individualumo ir bendruomeninio solidarumo parametrus.

Tarp politinių struktūrų ir individualių piliečių įsitikinimų egzistuoja abipusis ryšys. Politinės struktūros ne tik sąlygoja žmonių veiksmus, bet kartu yra keičiamos žmogiškojo supratimo dėka. Būtent todėl net ir patys neoriginaliausi ir mažiausiai savarankiški piliečių įsitikinimai turi būti traktuojami kaip vienas iš svarbiausių politinio gyvenimo veiksmų. Individai savo įsitikinimais palaiko tam tikrų politinių institucijų egzistavimą ir kartu tos institucijos yra tam tikrus individualius veiksmus įgalinančios struktūros. Politikoje visada galima surasti daugybę dalykų, kurie nepriklauso nuo atskirų individų įsitikinimų. Tačiau tai nereiškia, kad politinės institucijos gali gyvuoti nepriklausomai nuo to, ką apie jas galvoja eiliniai piliečiai. Individai nėra vien tik pasyvūs juos supančio politinių dalykų supratimo kūriniai. Savo veiksmais ir įsitikinimais jie gali keisti politinių institucijų pobūdį.

Eilinių piliečių politinių įsitikinimų reikšmės apmąstymas tapo vienu iš sunkiausių uždavinių Vakarų filosofinio mąstymo tradicijai. Nuo graikų laikų politikos filosofai visada ieškojo kažko daugiau, negu vien tik eilinių piliečių įsitikinimai – neatremiamų principų, metafizinių pagrindų ar amžinų žmogiškojo racionalumo standartų. M. Heideggeris yra sakęs, kad Vakarų filosofinis mąstymas užmiršo būtį, ir vietoj jos mąstė apie esinius. Panašiai galima pasakyti ir apie individualaus politinio įsitikinimo reikšmės suvokimą. Vakarų politinis mąstymas užmiršo eilinių piliečių įsitikinimus, ir vietoj jų mąstė apie metafizinius principus. Buvo ieškoma nepajudinamų politinio gyvenimo pagrindų, kurie atrodė daug svarbesnis ir patikimesnis dalykas, negu kasdienio pasaulio žmonių sugebėjimas suprasti vienas kitą ir sukurti bei palaikyti tam tikras politinio gyvenimo tradicijas.

Nėra abejonių, kad žmonių įsitikinimais galima manipuluoti net ir pačioje liberaliausioje visuomenėje. Tačiau ši manipuliacija visada turi žymiai mažiau galimybių tose visuomenėse, kurių piliečiai aktyviai dalyvauja politinio valdymo reikaluose. Tai yra, individualūs politiniai įsitikinimai savo tikrąją reikšmę įgyja tik tose politinėse kultūrose, kurios pagrįstos piliečių aktyviu dalyvavimu tvarkant savo politinius reikalus. Aktyvus dalyvavimas politiniame gyvenime yra vienintelė tikrai veiksminga priemonė prieš didesnio masto manipuliacijas žmonių įsitikinimais. Tam pasipriešinti gali tik tos visuomenės, kurių piliečiai yra ne tik girdėję tam tikrus politinį diskursą formuojančius žodžius, bet ir savo kasdieniais veiksmais prisideda prie tam tikros politinės tvarkos, kurią jie suvokia kaip savo įsitikinimų tęsinį, palaikymo. Tai reiškia,

kad politinio įsitikinimo reikšmės suvokimas yra neatskiriamas nuo respublikoniškosios politinės minties tradicijos, pabrėžiančios aktyvaus dalyvavimo, tvarkant politinius reikalus, svarbą. Tik laikantis šios politinio mąstymo tradicijos galima išvengti dviejų anksčiau minėtų kraštutinumų – perdėto individualizmo ir vadinamosios subjektyvumo destruktijos.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Žr.: Habermas J. *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. – Darmstadt und Neuwid: Hermann Luchterhand Verlag, 1962; *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1973; *Theorie des Kommunikativen Handelns*. – 2 Bdc. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987.

² Tocqueville A. *Apie demokratiją Amerikoje*. – Vert. V. Petrauskas. – Vilnius: Amžius, 1996. – P. 278.

³ Mill J.S. *Apie laisvę*. – Vert. V. Radžvilas. – Vilnius: Pradai, 1995. – P. 110.

⁴ Arendt H. *Tarp praeities ir ateities*. – Vert. A. Šliogeris. – Vilnius: Aidai, 1995. – P. 31-2.

⁵ Platonas *Valstybė*. – Vert. J. Dumčius. – Vilnius: Mintis, 1981. – P. 165.

⁶ Aristotelis *Rinktiniai raštai*. – Vert. J. Dumčius. – Vilnius: Mintis, 1990. – P. 173.

⁷ Makiavelis N. *Rinktiniai raštai*. – Vert. P. Račius. – Vilnius: Mintis, 1992. – P. 86.

⁸ Mill J.S. *Op. cit.* – P. 41.

⁹ *Filosofijos istorijos chrestomatija: Naujieji amžiai*. – Vilnius: Mintis, 1987. – P. 393.

¹⁰ Kant I. *Politiniai traktatai*. – Vert. G. Žukas. – Vilnius: Aidai, 1996. – P. 28.

¹¹ Nyčė F. *Rinktiniai raštai*. – Vert. A. Šliogeris. – Vilnius: mintis, 1991. – P. 534.

¹² Marksas K., Engelsas F. *Rinktiniai laiškai*. – Vilnius: Mintis, 1983. – P. 430.

¹³ "Ką šiuiolaikiniam žmogui reiškia laisvė? – klausia Erichas Frommas, – Jis tapo laisvas nuo išorinių ryšių, trukdančių veikti ir mąstyti taip, kaip jam atrodo tinkama. Jis gali laisvai veikti, jeigu tik žinotų, ko jis nori, galvoja ir jaučia. Tačiau jis šito nežino. Vietoj to paklūsta anonimiškiems autoritetams ir renkasi tai, kas nėra jo savastimi." Žr.: Fromm E. *Escape From Freedom*. – Avon Books, 1965. – P. 281.

¹⁴ Žr.: Dunn J. *Social Theory, Social Understanding, and Political Action // Rethinking Modern Political Theory: Essays 1979 – 83*. – Cambridge University Press, 1986. – P. 119 - 138.

SUMMARY

THE SIGNIFICANCE OF POLITICAL CONVICTION

The perception of the significance ascribed to political conviction fluctuates between two extremes, namely exaggerated individualism preached by J.S. Mill and the processual thinking advocated by G. Hegel. The followers of the first author are convinced that an individual should be treated as the final source of social norms, whereas those supporting Hegel (and accordingly F.Nietzsche) tend to think that the genuine source generating social meanings is a certain power superior to an individual. It could be a system, a discourse, a structure or some process.

Such a severe juxtaposition held by followers of J.S.Mill, on the one hand, and those of Hegel, on the other hand, can only be overcome by one single way, and that is by recognizing the significance of tradition. Tradition is intermediate link which makes it easier to account for both the individuals' ability to express their convictions and for the existence of political institutions: A mutual relationship does exist between political structures and individual citizens. Political structures precondition the actions undertaken by human beings, however, these structures themselves are subject to changes due to human understanding. The convictions and beliefs held by individuals enable them to maintain the existence of certain political institutions. At the same time the aforementioned institutions are the structures empowering certain individual activities.

Since the Greek times political philosophers have been seeking for something more than merely the convictions held by common citizens, that is, they were searching for principles which could not be rebuffed, metaphysical fundamentals or eternal standards of human rationality. There was a quest of unshakable philosophical fundamentals, which seemed to be far more important than the ability of common people to comprehend each other and maintain certain traditions of political life.

One could manipulate the convictions held by human being even in the most liberal society. Nevertheless, such manipulation is far more limited in those societies the members of which actively participate in the affairs of political governing. That is, individual political convictions acquire their true meaning merely in those political cultures which are based on the active participation of their citizens in the management of political affairs. Manipulations of convictions can be resisted only in those societies, the citizens of which have not only heard of certain words shaping political discourse but also by means of their daily activities contribute to the maintenance of a certain political order which is perceived by them as the continuation of their convictions.